

# De Landmacht van Morgen

## *Dare to ride the winds of change!*

De kern van het operationele concept van het Commando Landstrijdkrachten is de Landmacht van Morgen: veelzijdig, adaptief en (inter)nationaal ingebed met een regionale oriëntatie. Het gaat om een landmacht met een duidelijke rol in een expeditieaire krijgsmacht, die voortbouwt op de ervaringen die zijn opgedaan tijdens de missies in Irak en Afghanistan. Verschillende capaciteiten van de landmacht krijgen extra aandacht, waarbij uitgegaan is van waarneembare trends in landoperaties. Internationale samenwerking blijft belangrijk en de Landmacht van Morgen zal vooral met België en Duitsland de stap naar integratie zetten. Samenwerking maakt essentiële operationele capaciteiten beschikbaar, maar het zelfstandig handelingsvermogen moet wel behouden blijven.

*Drs. M.P.P. Timmermans – kolonel der Grenadiers\**

**B**ij het opstellen van de beleidsnota *In het belang van Nederland* en het in kaart brengen van de consequenties voor de Operationele Commando's, zijn operationele- en financiële duurzaamheid als dominante criteria gebruikt. In het voorjaar van 2013 groeide op het ministerie van Defensie echter het besef dat, bij het schetsen van de contouren van een duurzame krijgsmacht, van deze twee criteria het bereiken van financiële duurzaamheid de doorslag zou geven. Voor het Commando Landstrijdkrachten (CLAS) zou dit betekenen dat de financiële taakstelling onontkoombaar zou leiden tot onder meer het opheffen van een pantserinfanteriebataljon. Door het begrotingsakkoord en de bijgestelde taakstelling werd

alsnog een beter operationeel concept voor het CLAS haalbaar. De kern van dit concept is de Landmacht van Morgen: veelzijdig, adaptief en (inter)nationaal ingebed met een regionale oriëntatie.<sup>1</sup> Een landmacht die ambitieus haar rol invult in een expeditieaire krijgsmacht en tegelijkertijd uitdaging en perspectief biedt aan het belangrijkste kapitaal: het personeel. In dit artikel beschrijf ik allereerst hoe in de komende jaren het Commando Landstrijdkrachten de noodzakelijke veelzijdigheid en het adaptief vermogen zal vergroten. Vervolgens benoem ik de redenen waarom en de wijze waarop internationale inbedding en regionale oriëntatie zal plaatsvinden.

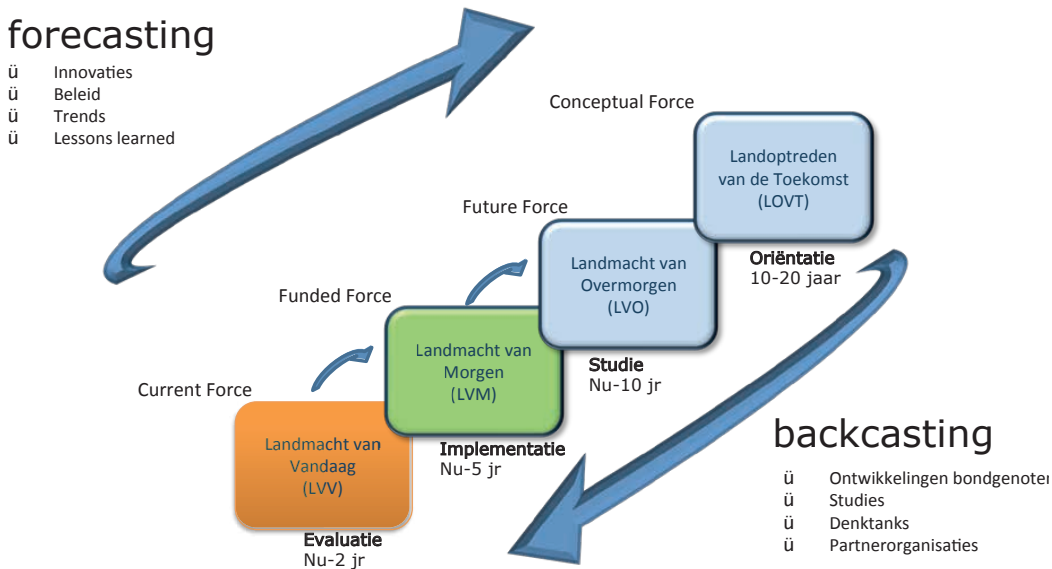
## Veelzijdigheid

De omgevings- en veiligheidsanalyses uit de nota *In het belang van Nederland*, met daarin een aantal richtinggevende trends, leiden tot de conclusie dat alleen een veelzijdige krijgsmacht opgewassen is tegen de onvoorspelbare en dynamische omgeving waarin zij zal worden ingezet. Dit leidt tot het adagium *Breite vor*

\* De auteur is hoofd Afdeling Bestuursondersteuning Staf Commando Landstrijdkrachten. De afdeling adviseert de Commandant Landstrijdkrachten over de richting en inrichting van het Commando Landstrijdkrachten en is tevens belast met internationale samenwerking en innovatie.

1 Het CLAS kent verschillende moderniseringsstadia voor het synchroniseren van conceptontwikkeling en transformatie. De Landmacht van Morgen is die landmacht waarover besluitvorming heeft plaatsgevonden. De Landmacht van Overmorgen is het totaal aan studies door Commandant Landstrijdkrachten opgedragen.

# Samenhang in modernisering



Figuur 1 Samenhang in modernisering

Tiefe, aangezien we met de huidige financiële middelen de gewenste veelzijdigheid vooral zullen moeten invullen door het voortzettingsvermogen op een andere wijze te gebruiken. Voor het CLAS betekent dit dat de Commandant Landstrijdkrachten, mede gelet op de ervaringen uit de missies in Irak en Afghanistan en de onderkende ontwikkelingen in het landdomein, een capaciteit van huis uit zal toevoegen aan de gereedschapskist: een organieke landmachtcapaciteit voor gemotoriseerd optreden. Daartoe zal in de periode 2014-2016 de 13<sup>e</sup> Gemechaniseerde Brigade in Oirschot transformeren naar een gemotoriseerde brigade, waarbij voor de manoeuvrebataljons initieel de Bushmaster en de Mercedes-Benz de belangrijkste gemotoriseerde middelen zullen zijn. Met deze investering is het CLAS beter en sneller in staat om gereed te zijn voor missiegebieden en -scenario's die om deze specifieke capaciteit vragen, zoals bijvoorbeeld de crises in Afrika, waar gezien de infrastructuur, de afstanden en het dreigingsniveau het optreden met wielvoertuigen voor

de hand ligt. Ook bij onze belangrijke Europese partners België en Frankrijk zien we een investering in het gemotoriseerd optreden.

Met de transformatie van de 13<sup>e</sup> Gemechaniseerde Brigade neemt niet alleen de bruikbaarheid (*usability*) van het CLAS toe. Het draagt ook bij aan het dichten van het gat tussen operationele gereedheid en de specifieke gereedheid voor inzet, zodat de reactiesnelheid (*responsiveness*) wordt verhoogd. De Commandant Landstrijdkrachten kan in de toekomst, als aanbieder van militaire capaciteiten (*Force Provider*), conform het ambitieniveau voor Defensie een brigadetaakgroep voor beperkte duur of gelijktijdig twee bataljonstaakgroepen<sup>2</sup> voor langere duur aan de Commandant der Strijdkrachten voor inzet aanbieden, waarbij te allen tijde *air assault*, gemechaniseerde en

2 Met de nota *In het belang van Nederland* is besloten het ambitieniveau beperkt aan te passen bij het scenario '2 bataljonstaakgroepen op verschillende assen'. De tweede as zal in de toekomst slechts in een lichtere vorm uitvoerbaar zijn (omvang of tijd).

gemotoriseerde capaciteit gereed en beschikbaar is. Door in de gereedstelling vast te houden aan een *modus operandi* waarbij een groot deel van het oefen- en trainingsprogramma op bataljonsniveau met een mix aan manoeuvreermiddelen zal plaatsvinden, kan de CDS kiezen uit taakgroepen (brigade of bataljon) die 'air assault-, gemechaniseerd- of gemotoriseerd zwaar' zijn.<sup>3</sup> Indien de missie er om vraagt kan het CLAS de gewenste 'diepte' in de benodigde capaciteit voor langdurige inzet vergroten via een *swing role*-benadering, waarbij air assault-eenheden kunnen opwerken naar gemotoriseerd optreden en gemotoriseerde eenheden aanvullende gemechaniseerde capaciteit kunnen genereren. Om ook hoog in het geweldsspectrum een rol te kunnen blijven vervullen, dient de krijgsmacht te beschikken over robuuste, mobiele en genetwerkte gemechaniseerde eenheden, zo mogelijk aangevuld met tanks. Vanuit de 43<sup>e</sup> Gemechaniseerde Brigade uit Havelte garandeert het CLAS ook in de toekomst deze hoogwaardige capaciteit. Een set van 44 x CV90-infanteriegevechtsvoertuigen afkomstig van 13<sup>e</sup> Gemechaniseerde Brigade zal gebruikt worden ter versterking van opleidings- en trainingsondersteuning en voor het verbeteren van de materiële inzetbaarheid.

Het Operationeel Ondersteunings Commando Land (OOCL) blijft de *backbone* van de landmacht. Sterker nog, ook andere operationele commando's kunnen vandaag bij inzet of bij gereedstelling niet meer zonder de steun van genisten, inlichtingspecialisten, vuursteun-, geneeskundig- en technisch personeel, et cetera. Daartoe is dit commando, dat inmiddels uit circa zesduizend mannen en vrouwen bestaat, grotendeels modulair opgebouwd. De transitie naar drie unieke manoeuvrebrigades binnen het CLAS heeft beperkte implicaties voor het OOCL. Toch blijft het streven om de balans tussen manoeuvre enerzijds en gevechtssteun en logistiek anderzijds te optimaliseren. Dit is onder meer mogelijk door in de toekomst

het modulaire karakter van het OOCL verder te ontwikkelen, zodat we vanuit het CLAS het principe van *tailored to the mission* nog beter ondersteunen.

In de lijst van maatregelen die gekoppeld is aan de nota *In het belang van Nederland* staat ook een herinrichting van het inlichtingen- en veiligheidsdomein vermeld. De Commandant Landstrijdkrachten kiest er voor om een lang gekoesterde wens in vervulling te laten gaan door een verkenningseenheid op brigadeniveau binnen de 11<sup>e</sup> Luchtmobiele Brigade Air Assault op te richten. Ook zal de analyse- en ICT-capaciteit binnen de inlichtingenketen worden versterkt. Deze maatregelen gaan ten koste van de huidige twee grondgebonden verkenningsekskadrons van het *Joint Intelligence Surveillance Targetting Acquisition & Reconnaissance Commando*.

Twee jaar na de oprichting van het Defensie Grondgebonden Luchtverdedigingscommando zal deze eenheid een uitgebreide evaluatie ondergaan. De Commandant Landstrijdkrachten laat momenteel, in nauwe samenwerking met het Commando Luchtstrijdkrachten, onderzoeken hoe de doorontwikkeling van raket- en luchtverdedigingscapaciteit dient te worden ingevuld. De commandanten van beide operationele commando's zullen hun conclusies en aanbevelingen voor besluitvorming aan de Commandant der Strijdkrachten aanbieden. De met succes in Turkije ingezette *Patriot*-systemen worden binnen de NAVO en in de nota *In het belang van Nederland* als nichecapaciteit aangemerkt. Het aanhouden en moderniseren van deze capaciteit zal voor Defensie een aanzienlijke, maar ook relevante investering inhouden. Tegelijkertijd onderzoeken wij hoe het DGLC een rol kan vervullen bij *Counter Rockets Artillery and Missiles*.<sup>4</sup>

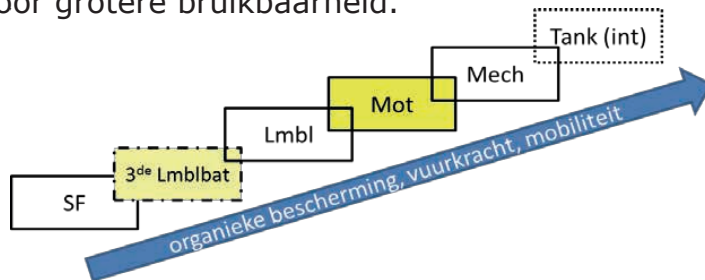
Een tweede majeure en noodzakelijke vergroting van de veelzijdigheid van het CLAS betreft een indirecte versterking van de capaciteiten in het *Special Operations Forces* (SOF) domein. Ook hier komt de aanleiding voort uit duidelijk waarneembare trends in landoperaties. Ten eerste voeren SOF-eenheden (voor CLAS is dit

3 Een organiek infanteriebataljon Air Assault, gemechaniseerd of gemotoriseerd, aangevuld door lichtere of zwaardere infanterie capaciteit.

4 CRAM: de detectie van en bescherming tegen raket-, artillerie- en mortierdreiging.

## Vernieuwing van het operationele domein

- Meer diversiteit in operationele landmachtcapaciteiten waardoor grotere bruikbaarheid.



- Samengesteld optreden (mix van middelen) zeker gesteld door modulaire opbouw.
- Voortzettingsvermogen gemechaniseerde infanterie neemt af. Voortzettingsvermogen van gemotoriseerde eenheden kan relatief eenvoudig worden vergroot.
- Doorontwikkeling HO 1GNC.

Figuur 2 Vernieuwing van het operationele domein

het Korps Commandotroepen of KCT) naar verwachting in de toekomst steeds vaker operaties uit, waarbij ze met kleine elementen en in het beginstadium van een conflict infiltreren en chirurgische precisieoperaties uitvoeren. Ten tweede is er een toenemende behoefte aan zogeheten *enablers* die conventionele SOF-eenheden moeten kunnen ondersteunen. Er blijft echter behoefte aan eenheden die in staat moeten zijn om, in eenheidsverband en onder alle omstandigheden, het volledige spectrum aan SOF-operaties te kunnen uitvoeren: een specifiek uitgeruste en getrainde eenheid, voorzien van personeel waaraan specifieke en hoge eisen worden gesteld. Hiermee onderscheidt deze eenheid zich fundamenteel van eenheden die, vanuit hun organieke hoofdtaak, SOF moeten kunnen ondersteunen, zoals de bataljons van 11<sup>e</sup> Luchtmobiele Brigade Air Assault.<sup>5</sup> De Defensiestaf en het CLAS onderzoeken momenteel of het mogelijk is om in de toekomst één van de bataljons van de 11<sup>e</sup> Luchtmobiele Brigade Air Assault te transformeren naar een dergelijke capaciteit. Het *US Army*-model, waarbij de bataljons van 75th Ranger Regiment deze rol invullen, dient daarbij als één van de voorbeelden. De 11<sup>e</sup> Luchtmobiele Brigade Air

Assault blijft ook bij deze versterkte samenwerking met het KCT, de specifieke *initial entry*-capaciteit van het CLAS, primair gericht op air assault-operaties. Onlangs heeft de Commandant der Strijdkrachten besloten dat deze brigade, als aanvullende inzetoptie, *Tactical Air Landing Operations* moet kunnen uitvoeren.<sup>6</sup> Met deze inzetopties en de capaciteit om op te treden met een versterking van gemechaniseerde of gemotoriseerde eenheden, is de al eerder ingezette verbreding van het operationele concept voor de 11<sup>e</sup> Luchtmobiele Brigade Air Assault ingevuld.

### Adaptief vermogen

De *lessons learned* voor de krijgsmacht uit recente missies tonen bij expeditionaire inzet een hoog adaptief vermogen bij de grondgebonden eenheden. De snelheid waarmee eenheden en individuele militairen zich konden aanpassen aan de omstandigheden

5 11 LMB steunt het KCT bij het formeren van een *Special Operations Task Group*, door infanterie, gevechtssteun en eventueel logistiek toe te voegen aan *tailored to the mission* KCT-elementen.

6 Het met snelheid aan de grond zetten van infanteriezware eenheden met gebruik van *fixed wing*-capaciteit.



FOTO MCD, R. FRIGGE

*De mindset van het landmacht personeel is een belangrijke succesfactor, zoals bleek bij de introductie van de Bushmaster tijdens de lopende missie in Afghanistan*

was opmerkelijk. De mate van modulariteit binnen het CLAS, maar ook de *mindset* van het personeel, zijn daarbij belangrijke succesfactoren. Kaderleden en manschappen moesten bijvoorbeeld het werken vanuit een *Smallest Unit of Action of Combined Arms Team*,<sup>7</sup> in plaats van een organiek peloton, snel onder de knie krijgen. Ook de introductie van de Bushmaster, als één van de belangrijkste voertuigen, moest in Afghanistan gedurende de lopende missie en met snelheid plaatsvinden. En met het instellen van een *Task Force Counter Improvised Explosive Device* zijn we in staat gebleken om snel passende antwoorden te geven op een serieuze nieuwe dreiging voor de troepen en de missie. Dat is een investering waarvoor we tot op de dag van vandaag internationale belangstelling zien en waardering ontvangen.

Om ook in de formering en gereedstelling geleerde lessen en goede ideeën snel om te zetten in bruikbare oplossingen, zal het CLAS *Concept Development & Experimentation* (CD&E) in de organisatie implementeren. Binnen dit concept zal de landmacht nauw samenwerken met de defensie-industrie en kennisinstututen en zich primair richten op het ontwikkelen en

testen van nieuwe ideeën, concepten en technieken. Er zal daartoe een specifieke regiegroep worden opgericht, gekoppeld aan het *Land Warfare Centre* van het Opleidings & Trainingscommando in Amersfoort. Deze regiegroep is belast met de algehele coördinatie van CD&E binnen het CLAS, onderhoudt contacten met industrie en kennisinstututen en initieert, begeleidt en evalueert concrete CD&E-activiteiten. Daarnaast kiest het CLAS ervoor om ook een uitvoerende CD&E-capaciteit op te richten. De kern van deze capaciteit kan bijvoorbeeld bestaan uit een gemechaniseerde infanteriecompagnie, aangevuld met kleine elementen uit de overige manoeuvre, de gevechtssteun en de logistiek. Een dergelijke CD&E-capaciteit helpt het CLAS niet alleen zijn reactiesnelheid te verhogen. De nauwe samenwerking met de kennisinstututen en de industrie zal, door een betere afstemming van vraag en aanbod, ook de bruikbaarheid van de ontwikkelde oplossingen vergroten.

### (Inter)nationaal ingebed

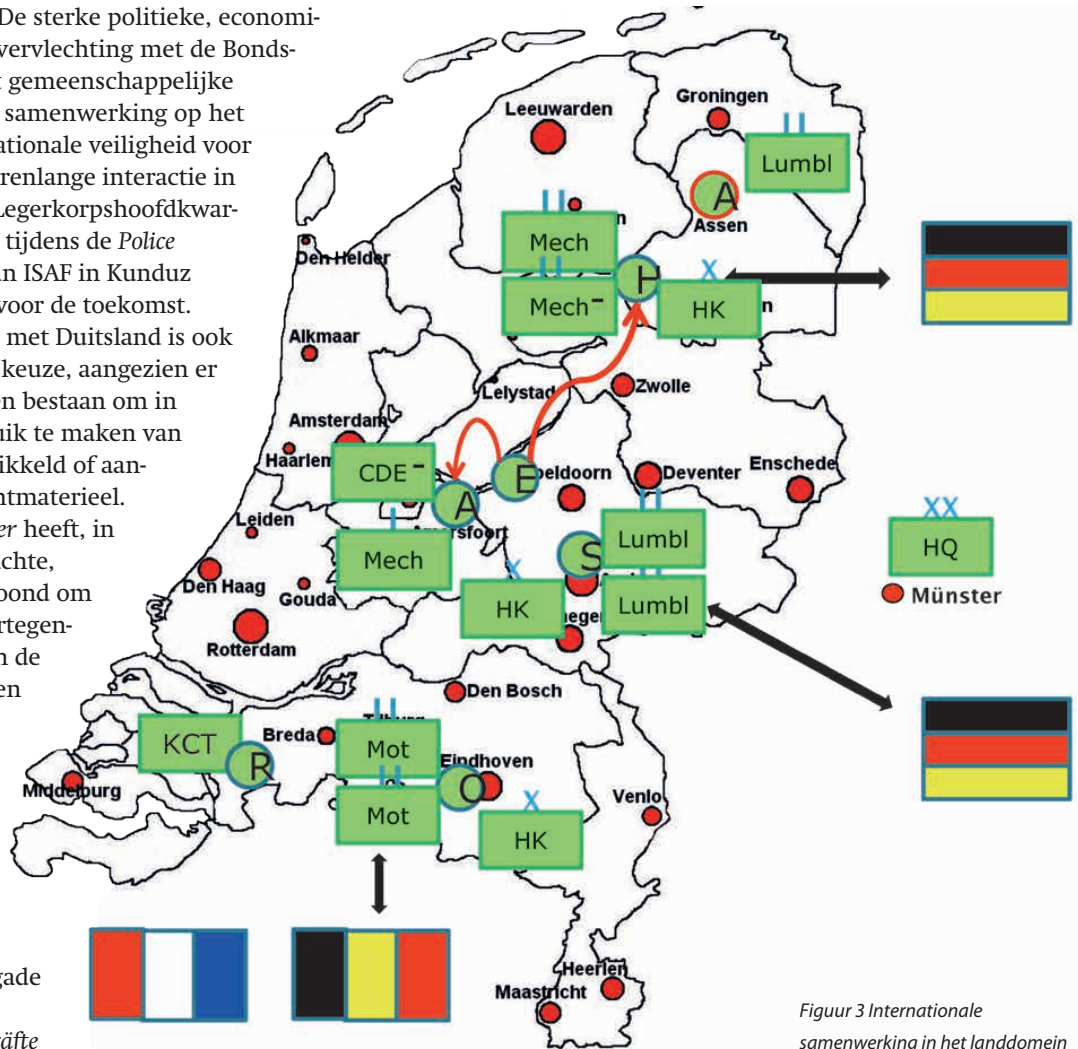
Nationale en internationale samenwerking vormen een hoeksteen van de nota *In het belang van Nederland*. De krimpende budgetten voor defensie in Europa enerzijds en de geopolitieke verschuivingen anderzijds leiden er toe dat de

<sup>7</sup> Niet organiek, maar voor de missie op tactisch niveau samengestelde eenheid.

Europese landen steeds meer bi- en multinationale samenwerking zoeken. Het behouden of gezamenlijk ontwikkelen van capaciteiten en zo mogelijk integratie is daarbij het leidmotief. Voor het CLAS blijven ook in de toekomst België, Duitsland, Frankrijk, Noorwegen, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten de voorkeerparters. In de Landmacht van Morgen zal het CLAS vooral met België en Duitsland de strategische stap van samenwerking naar integratie zetten. De sterke politieke, economische en culturele vervlechting met de Bondsrepubliek leidt tot gemeenschappelijke belangen, waarbij samenwerking op het gebied van internationale veiligheid voor de hand ligt. De jarenlange interactie in het 1<sup>e</sup> (DEU/NLD) Legerkorps hoofdkwartier in Münster en tijdens de *Police Training Mission* van ISAF in Kunduz geeft vertrouwen voor de toekomst. Verdere integratie met Duitsland is ook een pragmatische keuze, aangezien er veel mogelijkheden bestaan om in de toekomst gebruik te maken van gezamenlijk ontwikkeld of aangeschaft landmachtmaterieel. Het *Kommando Heer* heeft, in lijn met deze gedachte, belangstelling getoond om in de toekomst vertegenwoordigd te zijn in de CD&E-regiegroep en samen te werken aan een verbetering van ons adaptief vermogen.

Het onder bevel stellen van 11<sup>e</sup> Luchtmobiele Brigade Air Assault bij de *Division Schnelle Kräfte* (DSK) van de *Bundeswehr* is de meest tot de verbeelding sprekende maatregel in de Nederlandse-Duitse samenwerking in het landdomein.<sup>8</sup> Hiermee creëren de partners een gezamenlijke snelle interventiecapaciteit die beide landen in alle lagen van het geweldsspectrum en wereldwijd kunnen

inzetten. De voorziene samenwerking binnen het vuursteundomein illustreert de pragmatische benadering. Het uitgangspunt is daarbij dat, binnen de gereedstelling, de Bundeswehr verantwoordelijk wordt voor de zware vuursteuncapaciteit. Het CLAS zal zorgdragen voor de beschikbaarheid van de lichte middelen.<sup>9</sup>



Figuur 3 Internationale samenwerking in het landdomein

8 Ook in DSK-verband blijft 11 LMB beschikbaar voor Nederlandse deelname aan nationale en internationale missies. Tevens blijven de eenheden van 11 LMB beschikbaar voor het gereedstellingsproces van het CLAS.  
 9 In dit kader is de pantserhouwitzer een voorbeeld van de zware capaciteit en de 120mm-mortieren van een lichte capaciteit.

Door het personeel aan beide zijden swing role op te leiden, behouden de landen hun autonomie bij eventuele gescheiden inzet. Een belangrijke ambitie voor Nederland is om, samen met Duitsland, de *capability gap* die de verkoop van de Leopard-tanks heeft veroorzaakt, zo veel mogelijk te dichten. Het is inmiddels gebruik dat aan een oefening van een Nederlands gemechaniseerd bataljon steeds vaker een Duitse tankeenheid deelneemt, waardoor kennis en ervaring behouden blijft in het geïntegreerde manoeuvre-optreden van tanks en infanterie. Het laatste voorbeeld van intensivering binnen een succesvolle relatie is de doorontwikkeling van het 1<sup>e</sup> (DEU-NLD) Legerkorps hoofdkwartier in Münster tot een snel inzetbaar joint hoofdkwartier, dat leiding

kan geven aan gecombineerde land- en luchtoperaties. Daarmee loopt dit hoofdkwartier voorop in de NAVO en blijft het fungeren als de motor van de Duitse-Nederlandse samenwerking binnen het landdomein. De staf in Münster blijft een essentieel trainingsplatform voor divisie- en brigadeniveau, waar inmiddels niet alleen de Nederlandse brigades, maar ook verschillende NAVO partners gebruik van maken.

Ook de samenwerking met België dient te leiden tot verdere integratie. Met de oprichting van een bi-nationale parachutistenschool in het Belgische Schaffen, medio dit jaar, wordt de gewenste integratie zichtbaar. België zal deelnemen aan het Duits-Nederlandse vuur-

*De eerdere keuze van de landmacht voor intensievere samenwerking met andere landen betaalt zich nu ook uit bij de gezamenlijke inzet bij de VN-missie MINUSMA in Mali*



FOTOWCD, G. VAN ES

steunproject door zijn lichte middelen aan te bieden als capaciteit voor de 11<sup>e</sup> Luchtmobiele Brigade Air Assault binnen het DSK. Liaison- en *exchange*-officieren onderzoeken momenteel de haalbaarheid van samenwerkingsmogelijkheden binnen alle functies van militair optreden. Bij de overige partners zal de intensievere samenwerking zich vooral richten op gezamenlijk oefenen en inzet (Frankrijk, Noorwegen), en/of het ontwikkelen van concepten en doctrines (Groot-Brittannië en de Verenigde Staten). De keuze uit het verleden voor intensievere samenwerking met onder meer Frankrijk en Noorwegen betaalt zich nu uit bij een gezamenlijke inzet in Mali.

Belangrijk is dat integratie niet doorschiet naar taakspecialisatie met een eventueel verlies aan autonomie. Dit zou haaks staan op de eis tot veelzijdigheid en zou ons volledig afhankelijk maken van onze partners. In deze onzekere strategische omgeving zijn we juist gebaat bij het behoud van zelfstandig handelingsvermogen. Maar door een slimme manier van samenwerking (*smart defence*), blijven bepaalde essentiële operationele capaciteiten beschikbaar en betaalbaar.

Ten slotte zoekt het CLAS naar mogelijkheden om ook nationaal de samenwerking met strategische partners te verdiepen. Het gaat dan om samenwerking met civiele autoriteiten in het veiligheidsdomein in het kader van het project Verbetering Civiele-Militaire Samenwerking en andere partners zoals de ministeries van Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking en Veiligheid en Justitie. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door een Task Force Nationale Inzet van het CLAS.

## Regionale oriëntatie

Deze laatste pijler van de Landmacht van Morgen komt voort uit het groeiende besef dat het onmogelijk is om alles te blijven doen terwijl onze capaciteiten afnemen. Met het aanbrenge van een regionale focus via specifieke internationale partners geven we richting en stellen we prioriteiten. Het leidt tot duide-

lijkheid, lastenverlichting en zal in beperkte mate bijdragen aan de gewenste rust in de organisatie. De geopolitieke aandacht voor het continent Afrika koppelt de Commandant Landstrijdkrachten vooral aan de samenwerking in de gereedstelling van eenheden met Frankrijk en België. In de Landmacht van Morgen wordt deze koppeling zichtbaar door een specifiek samenwerkingsverband tussen de 13<sup>e</sup> Gemotoriseerde Brigade uit Oirschot en een vergelijkbare brigade in België en Frankrijk. Via deze weg boren wij de aanwezige kennis van Frankrijk en België aan over het gemotoriseerd optreden en de inzet in Afrika.

De slagkracht binnen het landoptreden wordt vergroot doordat de veelzijdigheid toeneemt via drie unieke manoeuvrebrigades en een versterking van de Special Operations Forces-capaciteiten

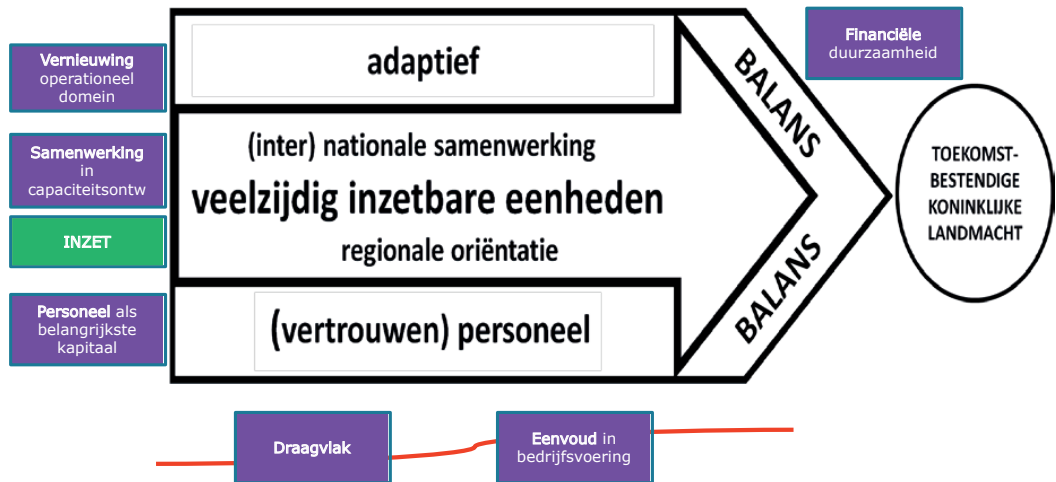
De 43<sup>e</sup> Gemechaniseerde Brigade zal zich richten op inzetgebieden in Europa, Azië en het Midden-Oosten. De regionale focus heeft dus een tijdelijk karakter en sluit niet uit dat CLAS-capaciteiten in andere werelddelen actief zullen zijn. Nederland vraagt immers om een wereldwijd inzetbare landmacht, capabel om met alle eenheden in alle delen van het geweldsspectrum op te treden. Dat blijft ons uitgangspunt. Mede gelet op de rol en de reactietijden bij inzet, wordt het Korps Commando Troepen en 11 Luchtmobiele Brigade Air Assault geen regionale focus opgedragen.

## Naar de Landmacht van Overmorgen

De doorontwikkeling van het Commando Landstrijdkrachten, zoals in dit artikel beschreven, past in de koers naar de Landmacht van Overmorgen. De slagkracht binnen het landoptreden wordt vergroot doordat de veelzijdigheid



## Samenhang beleidsprioriteiten en LvM



Figuur 4 Samenhang tussen beleidsprioriteiten en de Landmacht van Morgen

toeneemt via drie unieke manoeuvrebrigades en een versterking van de Special Operations Forces-capaciteiten. Door vast te houden aan een gereedstellingsmodel met een mix aan grondgebonden manoeuvre-capaciteit nemen de mogelijkheden voor een tailored to the mission-principe voor de Commandant der Strijdkrachten toe. Met een uitgewerkt concept voor Concept Development & Experimentation binnen de landmacht en de creatie van een specifieke eigen capaciteit, nemen het adaptief vermogen en de bruikbaarheid van het CLAS significant toe en zullen de banden met de defensie-industrie en kennisinstituten worden versterkt. Door duidelijke keuzes te maken bij de invulling van (inter)nationale samenwerking draagt het CLAS zichtbaar bij aan smart defence en *pooling & sharing* en versterken wij onze relaties met nationale en internationale partners.

De Landmacht van Morgen heeft een grote impact op het CLAS als organisatie. Het CLAS moet echter blijven innoveren en dit kan, naast de keuze voor specifieke investeringen, ook plaatsvinden door een herinrichting van bestaande capaciteiten. De beschreven

transitie, waar de keuzes toe leiden, vraagt veel van het personeel. Toch zullen de richting en de focus van deze transitie ook bijdragen aan de uitdaging in het beroep, het dagelijkse militaire bestaan en het perspectief waar het personeel continu om vraagt. De Landmacht van Overmorgen, hierna in deze editie van de *Militaire Spectator* beschreven, wordt in kaart gebracht vanuit het besef dat we ons altijd in een transitiefase zullen bevinden. Met de Landmacht van Morgen herkennen en erkennen we deze realiteit en zetten we dit besef om in maatregelen: *dare to ride the winds of change!*